

ІНВЕСТИЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ МЕЛІОРОВАНИХ ЗЕМЕЛЬ В УКРАЇНІ

INVESTMENT PROVIDER FOR THE FUNCTIONING OF LAND RECLAMATION IN UKRAINE

Катерина РИЖОВА,
кандидат економічних наук,
Державна установа «Інститут
економіки природокористування
та сталого розвитку Національної
академії наук України», Київ

Андрій ГОЛУБКОВ,
Державна установа «Інститут
економіки природокористування
та сталого розвитку Національної
академії наук України», Київ

Kateryna RYZHOVA,
Candidate of Economic Sciences,
Public Institution «Institute of
Environmental Economics and
Sustainable Development of the National
Academy of Sciences of Ukraine», Kyiv

Andriy HOLUBKOV,
Public Institution «Institute of
Environmental Economics and
Sustainable
Development of the National
Academy of Sciences of Ukraine»,
Kyiv

Проаналізовано сучасний стан зрошуваного землеробства України. Визначено проблеми розвитку меліорації та шляхи їх вирішення. Досліджено основні тенденції фінансування експлуатації меліоративних систем. Доведено, що для підвищення рівня інвестиційного забезпечення розвитку меліорованих земель необхідна виважена державна підтримка. Розкрито проблеми інвестування меліоративного комплексу та запропоновано шляхи покращення його інвестиційної привабливості з метою відновлення і сталого використання меліорованих земель.

Ключові слова: меліоративний комплекс, зрошувані землі, водні ресурси, інвестиції, реконструкція.

The analysis of the current state of irrigated agriculture in Ukraine are researched. The problems of melioration and ways of their solution are determined. The main tendencies of financing of exploitation of reclamation systems are analyzed. It is proved that in order to raise the level of investment support for the reclaimed land, we need to have a balanced state support. The problems of investing in a reclamation complex and the ways to improve investment attractiveness are presented, with the purpose of restoration and sustainable use of reclaimed land.

Key words: complex reclamation, arable land, water resources, investments, reconstruction.

Постановка проблеми. Функціонуючий водогосподарський комплекс в Україні загалом ефективно забезпечує поточні водно-ресурсні потреби держави. Разом з тим національна економіка в майбутньому потребуватиме збільшення гарантованого обсягу водних ресурсів відповідної якості для використання у промисловості, сільському господарстві, а також задоволення питних і господарсько-побутових потреб.

Сільське господарство і меліоративний комплекс як його складова є великими споживачами водних ресурсів, а тому в умовах зростаючого дефіциту води питання раціонального й ефективного використання зрошуваних земель та водних ресурсів повинні стати одним із пріоритетів державної водної політики. В Україні реалізується «Загальнодержавна цільова програма розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро на період до 2021 року», основними цілями якої є: створення умов для розвитку меліорації земель і покращення екологічного стану зрошуваних та осушених угідь; забезпечення централізованим водопостачанням сільських населених пунктів, що користуються привізною водою; захист цих поселень і сільськогосподарських угідь від шкідливої дії вод та комплексний протипаводковий захист; підвищення стійкості сільськогосподарського виробництва в умовах зміни клімату; поліпшення продуктивності меліорованих земель за рахунок ефективного використання природних ресурсів.

Зрошувані землі – це ключовий фактор подальшого соціально-економічного розвитку України, гарантування її продовольчої безпеки та підвищення рівня життя населення. Проте доводиться констатувати, що впродовж останніх років у зв'язку з ринковими перетвореннями аграрного сектору спостерігається істотне погіршення використання зрошуваних земель і технічного стану зрошувальних систем.

Реорганізація колективних господарств у багатьох випадках призвела до подрібнення господарських структур, котрі недостатньо зацікавлені в ефективному використанні зрошуваних земель. У зв'язку з фінансовою неспроможністю значної частини сільгосптоваровиробників порушився раніше створений організаційно-економічний механізм використання зрошуваних земель. У ситуації, що склалася, особливої актуальності і значимості набувають завдання пошуку нових організаційно-економічних факторів, спрямованих на підвищення ефективності такого землекористування, узгодження інтересів водогосподарських експлуатаційних організацій і господарств-водокористувачів.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Різні аспекти організаційно-економічних чинників зростання ефективності використання природних ресурсів знайшли своє відображення в наукових працях учених-економістів [1–4]. Проблема застосування водних ресурсів у зрошуваному землеробстві присвячено низку наукових праць відомих авторів [5–7], котрі наголошували на тому, що належним чином організована водогосподарсько-меліоративна діяльність може забезпечити значні доходи, сприяти розвитку регіонів і зростанню добробуту місцевого населення. Одночасно з'ясовано, що проблема

ефективності використання зрошувальних земель в умовах ринкової економіки залишається недостатньо дослідженою у вітчизняній економічній літературі.

Метою статті є комплексний аналіз ефективності використання природних ресурсів у зрошуваному землеробстві на базі впровадження ринкових регуляторів, зокрема виявлення наявних та можливих форм залучення інвестицій у меліоративний комплекс.

Виклад основного матеріалу. Меліоративний комплекс – найбільш ресурсо- і капіталомістка галузь сільського господарства – зазнав суттєвого негативного впливу здійснюваних реформ та економічної кризи. У роки реформування через нестачу фінансових коштів на проведення ремонтно-експлуатаційних заходів, реконструкцію зрошувальних систем розвиток зрошення практично припинився. Побудовані в дореформений період великі зрошувальні системи морально і фізично застаріли. Їх насосно-силове обладнання, пропускна здатність каналів і трубопроводів були розраховані на одночасний полив значних площ, тому в умовах зрошення невеликих ділянок системи часто діють неефективно, потребують капітального ремонту або реконструкції.

Ці загрозливі тенденції спричинені занепадом зрошуваних систем. Порушення їх технологічної цілісності суттєво вплинуло і на ефективність використання як зрошуваних земель, так і дощувальної техніки, за допомогою котрої раніше поливалося майже 90 % таких площ. Зокрема, у південному регіоні із 1,68 млн га цих земель 2015 р. зрошувалося лише 27 %, у тому числі Херсонській області – 68 % від загальної площі зрошення, а інших – до 20 % (Одеська – 19, Дніпропетровська – 14, Миколаївська – 13 %).

Зазначені негативні аспекти щодо обслуговування меліорованих земель позначилися також на динаміці використання свіжої води для зрошення, об'єм якої 2015 р. становив лише 1 237 млн м³, що майже у 3 рази менше відповідного показника 1995 року.

У ході дослідження встановлено, що наразі водогосподарсько-меліоративний комплекс України характеризується високим рівнем ресурсоемності виробництва, спричиненим впливом комплексу факторів, а саме:

- високим ступенем зносу основних виробничих засобів, що призводить до значних утрат водних ресурсів при транспортуванні та поливі сільськогосподарських угідь;
- застосуванням морально застарілих технологій та обладнання зі значним споживанням водних й енергетичних ресурсів, а також відсутністю систем оборотного водопостачання й очищення дренажних вод, які надходять зі зрошуваних угідь;
- нераціональною організацією процесу водоподачі та поливу зрошуваних угідь, що пов'язано з порушенням його кратності, завищенням рекомендованих зрошуваних і поливних норм, невиконанням необхідних експлуатаційних заходів щодо очищення зрошуваних каналів, трубопроводів та дренажу;

- недосконалістю екологічно орієнтованих нормативно-правових регуляторів використання водних ресурсів підприємствами;
- низькою ефективністю застосування інструментів державної підтримки та стимулювання ресурсозбереження в зрошуваному землеробстві;
- нераціональною системою оплати за спожиті водні ресурси, що перешкоджає формуванню ринкових відносин між суб'єктами сільського та водного господарства, а також знижує ефективність застосування економічних інструментів управління водокористуванням у зрошуваному землеробстві.

Усе це потребує пошуку нових організаційних й економічних форм сільгоспвиробництва, насамперед удосконалення економічних взаємовідносин між сільськогосподарськими та водогосподарськими підприємствами, а також інвестиційного забезпечення стабільного функціонування водогосподарсько-меліоративних систем.

Соціально-економічні труднощі перехідного періоду стали причиною тривалих економічних криз у сільському господарстві та його меліоративному секторі. Децентралізація супроводжувалася зменшенням державної підтримки останніх. На державному балансі залишилися тільки великі гідротехнічні споруди і системи, а внутрішньогосподарська мережа перейшла на рівень регіонів і окремих господарств, які виявилися неспроможними ефективно використовувати раніше меліоровані землі й експлуатувати відповідну мережу. Оскільки необхідні роботи з реконструкції меліоративних об'єктів не виконувались, деградація меліоративних систем досягла критичного рівня, адже меліоративні засоби, які перебувають у державній власності, побудовані в 50–90-х рр. ХХ ст. й відпрацювали вже понад 30–50 років, а тому потребують капітального ремонту, реконструкції та модернізації.

У сучасних умовах це необхідно для створення економіко-екологічно орієнтованих зрошуваних систем, що відповідають тенденціям зростання попиту на товари рослинництва як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках. Шляхом реконструкції та модернізації діючих зрошуваних систем можливо мінімізувати витрати, пов'язані з подачею зрошуваної води, що сприятиме зниженню собівартості цих послуг, поліпшенню економічної ситуації водогосподарських організацій та меліоративного стану зрошуваних земель і, як наслідок, підвищенню їх продуктивності. Із розвитком систем зрошуваного землеробства можливо розв'язати комплекс соціально-економічних завдань в аграрному секторі економіки, серед яких:

- гарантоване отримання високих урожаїв сільськогосподарських культур у різні за умовами вологозабезпеченості роки в посушливих регіонах, створення потужної кормової бази, вирішення проблеми продовольчої безпеки;
- широка кооперація та інтеграція виробничих процесів, концентрація капіталу в АПК і зрошуваному землеробстві;
- зміцнення фінансового стану сільськогосподарських товаровиробників, формування умов для розширеного відтворення в зрошуваному землеробстві із збереженням і підвищенням родючості ґрунтів на зрошуваних землях;

- збільшення зайнятості населення в сільській місцевості та зниження рівня безробіття.

Як зазначається в «Стратегії розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні на період до 2025 року», відновлення зрошення на площі лише 0,5 млн га приведе до потужного соціально-економічного розвитку не тільки регіону, а й всієї країни. Йдеться про створення нових робочих місць (до 100 тис.), збільшення виробництва сільгосппродукції на 8–10 млн т щороку та надходжень до місцевих і державних бюджетів, розвиток інфраструктури та логістики (нові дороги, елеватори, виробничі потужності), а також залучення інвестицій [8].

Одночасно в рамках аграрної політики та гарантування продовольчої безпеки в умовах економічної нестабільності необхідно сформулювати політичні та економічні умови для підвищення рівня інвестування у сільське господарство. Це пов'язано із загостренням проблеми залучення інвестицій у розвиток меліорації, спричиненим низькими інвестиційними можливостями водогосподарських об'єктів, труднощами із виділенням державних коштів, нерозвиненістю механізмів державно-приватного партнерства.

Сьогодні обсяг державних та приватних інвестицій є недостатнім. Кошти, котрі щорічно виділяються з державного бюджету на поточний ремонт і відновлення меліоративних систем, дають можливість утримувати їх тільки на рівні мінімальних експлуатаційних вимог, але не вирішують проблеми в повному обсязі (табл.).

Таблиця

Обсяги державного фінансування меліоративних систем України по роках, тис. грн

Рік	Зрошення		Осушення	
	капітальний ремонт	поточний ремонт	капітальний ремонт	поточний ремонт
2006	4145,8	9204,2	1776,8	3944,6
2007	7277,6	10879,5	3786,7	4662,8
2008	286,4	7801,8	1300,0	3343,2
2009	0,0	1983,2	0,0	615,6
2010	400,0	1694,3	500,0	1358,3
2011	0,0	1617,8	0,0	673,2
2012	0,0	2019,4	0,0	767,8
2013	13778,0	1042,3	0,0	447,3
2014	0,0	711,5	0,0	305,0

Як свідчать наведені дані, виділені кошти з державного бюджету є досить обмеженими і їх недостатньо для забезпечення повного функціонування меліоративних систем.

У світовій практиці існують різні методи державного фінансування меліорації. Так, у Китаї залежно від розміру об'єкта застосовується гнучка система: 30 % виділяється державою, 30–40 – провінцією та 30 % – селянами-водокористувачами.

Джерелами фінансування фермерів в Японії є довгострокові кредити, які видаються на 15 років під 3,5–5,5 % річних із двома роками відстрочки після завершення будівництва. Експлуатаційні витрати несуть фермери, тобто держава не фінансує ці роботи безоплатно, оскільки, мабуть, це обтяжливо й для цієї розвиненої країни.

Досвід більшості країн Євросоюзу демонструє спрямованість державної політики на підтримку гідромеліоративних заходів. У зв'язку з цим вони значною мірою забезпечують фінансування меліоративних програм, здійснюють пільгове кредитування землекористувачів, передачу меліорованих земель у довгострокове користування фермерам та інше. Така діяльність потребує значних коштів, загальнодержавного планування, оскільки за допомогою суто ринкових важелів неможливо вирішити це завдання. Тому практично в усіх розвинених країнах Європи розроблені загальнодержавні програми землеустрою і меліорації земель з державним фінансуванням чи субсидуванням. Крім того, в них діють особливі форми і методи регулювання вкладень у сільськогосподарські землі з використанням механізму іпотеки. Спільним для них є активна участь держави в операціях із земельною нерухомістю сільськогосподарського призначення. Так, в Італії надаються державними агентствами позики до 30 років для купівлі меліорованих сільськогосподарських угідь які під 25–30 % ринкової ставки; в Голландії існує практика викупу меліорованих земель за ринковими цінами та їх продаж з гарантією цільового сільськогосподарського використання за допомогою спеціалізованого уповноваженого інституту, а у Бельгії держава самостійно викупує меліоровані сільськогосподарські землі і перерозподіляє їх серед сільськогосподарських товаровиробників.

Таким чином, у країнах ЄС загальним критерієм політики щодо використання меліорованих земель є збереження їх сільськогосподарського призначення та цільове залучення з урахуванням екологічних вимог.

В Україні значна кількість проблем, пов'язаних з інвестуванням проектів модернізації та реконструкції між- і внутрішньогосподарських гідроспоруд меліорованих територій, пов'язана з пасивністю органів місцевого самоврядування щодо залучення стратегічних інвесторів, створення прозорих умов використання цих споруд нинішніми власниками сільськогосподарських угідь та водних об'єктів, з якими вони межують. На державному рівні не розроблено також відповідних важелів стимулювання процесів модернізації, реконструкції і технічного переоснащення гідротехнічних споруд меліорованих територій [9, 10].

Сільськогосподарські інвестори можуть бути як державними або приватними, так й іноземними чи внутрішніми. Відтак суб'єктами інвестиційного процесу у водогосподарсько-меліоративному комплексі можна вважати державу, сільськогосподарські підприємства, вітчизняних та іноземних

інвесторів, інвестиційні й венчурні фонди, недержавні пенсійні фонди, лізингові та страхові компанії, інших юридичних і фізичних осіб тощо (рис.).

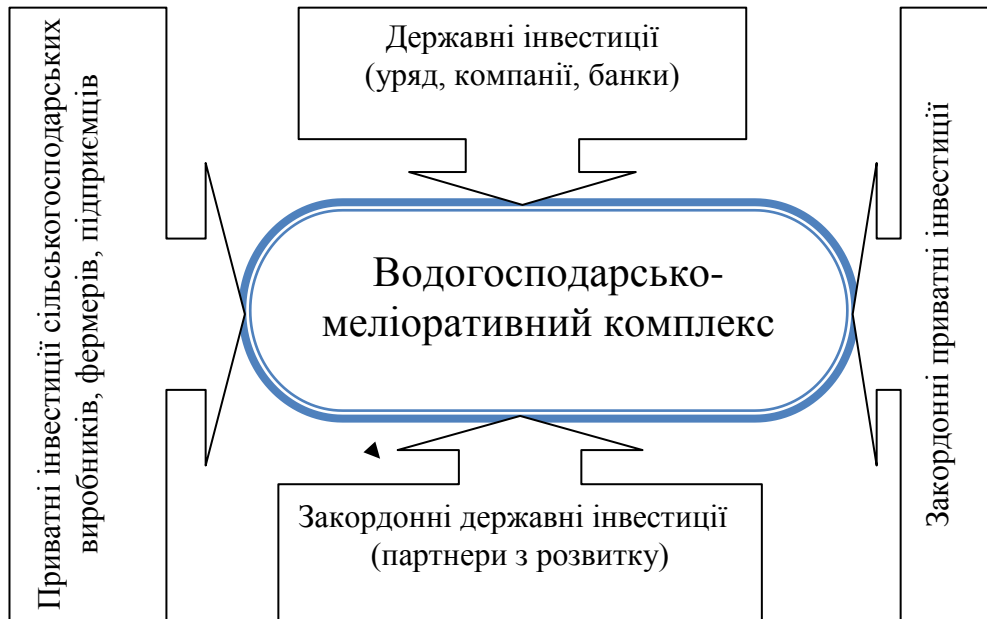

Рис. Основні джерела інвестицій у водогосподарсько-меліоративний комплекс України (розроблено авторами)

Проте, ураховуючи той факт, що міжнародні фінансові донори в нинішніх умовах займають позицію очікування, необхідно законодавчо надати можливість передачі управління місцевим органам влади і безпосередньо сільськогосподарським товаровиробникам, які найбільш зацікавлені у приватизації систем зрошення.

У світовій практиці існують різні методи державного фінансування меліорації. Так, у Китаї залежно від розміру об'єкта застосовується гнучка система: 30 % виділяється державою, 30–40 – провінцією та 30 % – селянами-водокористувачами.

Джерелами фінансування фермерів в Японії є довгострокові кредити, які видаються на 15 років під 3,5–5,5 % річних із двома роками відстрочки після завершення будівництва. Експлуатаційні витрати несуть фермери, тобто держава не фінансує ці роботи безоплатно, оскільки, мабуть, це обтяжливо й для цієї розвиненої країни.

За нинішніх політико-правових і соціально-економічних умов отримати значні обсяги інвестиційних ресурсів надто проблематично, оскільки зона меліорації не є інвестиційно привабливою як для вітчизняних, так й іноземних інвесторів та агрохолдингів. Передувати активізації інвестиційної діяльності в зоні меліорації мають інституційні зміни, які передбачатимуть зняття мораторію на вільний оборот меліорованих угідь. Це дасть змогу використовувати їх нероздільно з гідротехнічними спорудами як заставу для випуску облігацій місцевої позики, а також сільськогосподарських підприємств і об'єднань суб'єктів аграрного бізнесу. За допомогою таких інструментів можливо акумулювати інвестиційні ресурси для співфінансування разом із

державою модернізації і реконструкції міжгосподарських мереж гідротехнічних споруд, перебудови на новій технологічній основі внутрішньогосподарських мереж гідротехнічних споруд, відведення в натурі водоохоронних зон на берегах природних і штучних водотоків, забезпечення регульованого процесу природної ренатуралізації меліорованих сільськогосподарських угідь, заліснення малопродуктивних земель, збереження водно-болотних угідь.

Особисті селянські господарства, які бажають і надалі вести самостійно сільськогосподарське виробництво, але потребують значних інвестицій для підвищення рівня його механізації, а також модернізації внутрішньогосподарських мереж гідротехнічних споруд, можуть створювати на основі наявних у їхній власності земель заставні фонди та випускати під них боргові зобов'язання (облігації) і розміщувати їх на фондовому ринку. Емісію таких облігацій здійснюватиме регіональне відділення Державного земельного банку, яке також відіграватиме роль андеррайдерів облігацій на фондовій біржі. В разі, якщо на перших порах облігації, випущені під заставні фонди особистих селянських господарств, не будуть ліквідними, їх має викупити Державний земельний банк.

Значна частина акумульованих особистими селянськими господарствами фінансових ресурсів повинна спрямовуватися на здійснення різних гідротехнічних і природоохоронних поліпшень для підвищення продуктивності використання меліорованих земель та забезпечення інтегрованого управління водними ресурсами на цих територіях.

Висновки. У зв'язку із складною фінансово-економічною ситуацією у водогосподарсько-меліоративному комплексі ефективність використання водних ресурсів галузевими підприємствами наразі є вкрай незадовільною, що спричинено суттєвими втратами водних ресурсів у процесі транспортування, незначним технічним рівнем і високим ступенем зношеності водогосподарських систем, низькою продуктивністю зрошуваних угідь, застосуванням застарілих технологій та обладнання, недостатнім фінансуванням природоохоронних і ресурсозберігаючих заходів.

У зв'язку з обмеженими інвестиційними можливостями водогосподарських об'єктів, ускладненням залучення державних коштів, нерозвиненістю механізмів державно-приватного партнерства загострилася проблема залучення інвестицій у розвиток водогосподарсько-меліоративного комплексу.

Запровадження ефективної системи мобілізації інвестиційних ресурсів з усіх можливих джерел та спрямування їх на реалізацію пріоритетів і цілей досліджуваної сфери відповідно до регіональних та галузевих особливостей сприятимуть суттєвому нарощенню її інвестиційного потенціалу та національної економіки загалом з метою забезпечення сталого економічного розвитку водогосподарської галузі і покращення екологічної ситуації в державі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

11. Трегобчук В.М. Экономико-экологические проблемы гидромелиорации / В.М. Трегобчук. – К. : Наукова думка, 1990. – 67 с.

12. Сучасні напрями економічного забезпечення раціонального природокористування в Україні / [за наук. ред. акад. НААН України, д.е.н., проф. М.А. Хвесика, д.г.-м.н., проф. С.О. Лизуна ; Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України»]. – К. : ДУ ІЕПСР НАН України, 2013. – 64 с.

13. Грановська Л.М. Ефективність використання меліорованих земель в контексті створення ринку земель / Л.М. Грановська, Є.Є. Коваленко // Інтегроване управління меліорованими ландшафтами : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. – Херсон : Колос, 2011. – С. 11–14.

14. Жук П.В. Шляхи вдосконалення економічного врегулювання водокористування в Україні / П.В. Жук // Регіональна економіка. – 2010. – № 3. – С. 139–147.

15. Григоров М.С. Водосберегающие технологии выращивания сельскохозяйственных культур / М.С. Григоров – Волгоград : ВГСХА, 2001. – 170 с.

16. Ромашенко М.І. Наукові засади розвитку меліорації земель в Україні / М.І. Ромашенко // Водне господарство України. – 2013. – № 1. – С. 35–42.

17. Хвесик М.А. Інституціональна модель природокористування в умовах глобальних викликів : [монографія] / М.А. Хвесик, В.А. Голян. – К. : Кондор, 2007. – 480 с.

18. Стратегія розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні на період до 2025 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minagro.gov.ua/node/7644>.

19. Андрощук І.І. Інституціоналізація сучасних форм інвестиційного забезпечення сфери водокористування: регіональний аспект / І.І. Андрощук // Економіст. – 2013. – № 1. – С. 48–50.

20. Голян В.А. Інвестиційне забезпечення сфери водокористування: інституціональне підґрунтя та галузеві особливості / В.А. Голян, І.І. Андрощук // Економіст. – 2013. – № 8. – С. 36–43.

REFERENCES

1. Trehobchuk, V.M. (1990). *Ekonomiko-ekologicheskie problemy gidromelioratsii* [Economic and environmental problems of irrigation and drainage]. Kiev: Naukova dumka [in Russian].

2. Khvesyk, M. & Lyzun, S. (Eds). (2013). *Suchasni napryamy ekonomichnoho zabezpechennya ratsional'noho pryrodokorystuvannya v Ukrayini*. Kiev: PI IEESD NAS of Ukraine [in Ukrainian].

3. Hranovs'ka, L.M. & Kovalenko, Ye.Ye. (2011). *Efektivnist vykorystannia meliorovanykh zemel v konteksti stvorennia rynku zemel'* [Efficiency of using reclaimed land in the context of land market creation]. *Intehrovane upravlinnya meliorovanymy landshaftamy: Mizhdunarodnaia nauchno-prakticheskaia konferentsiia – International scientific and practical conference International scientific and practical conference. (pp. 11-14)*. Kherson: Kolos [in Ukrainian].

4. Zhuk, P.V. (2010). Shliakhy vdoskonalennia ekonomichnoho vrehuliuvannia vodokorystuvannia v Ukraini [Ways to improve the economic regulation of water use in Ukraine]. *Rehional'na ekonomika*, 3, 139-147 [in Ukrainian].

5. Hryhorov, M.S. (2001). Vodoberegaiushchie tekhnologii vyrashchivannia selskokhoziaistvennykh kultur [Water-saving technologies of agricultural crop protection]. Volhograd: VHSKhA [in Russian].

6. Romashchenko, M.I. (2013) Naukovi zasady rozvytku melioratsii zemel v Ukraini [Scientific principles of land reclamation development in Ukraine] *Vodne hospodarstvo Ukrayiny*, 1, 35-42 [in Ukrainian].

7. Khvesyk, M.A., & Holyan, V.A. (2007). Instytutsionalna model pryrodokorystuvannia v umovakh hlobalnykh vyklykiv [Institutional model of nature management in the context of global challenges]. K.: Kondor [in Ukrainian].

8. Pavlenko, O.M. (2016). *My rozpochynaiemo bezpretsedentnyi za svoimy masshtabamy ta ekonomichnym efektom proekt na Pivdni Ukrainy* [We are launching an unprecedented project of scale and economic effect in the South of Ukraine] *Government portal* Retrieved from http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=248823987&cat_id=244276429 [in Ukrainian].

9. Androshchuk, I.I. (2013). Instytutsionalizatsiya suchasnykh form investytsiynoho zabezpechennya sfery vodokorystuvannia: rehional'nyy aspekt [Institutionalization of modern forms of investment support for water use: a regional aspect]. *Ekonomist*, 1, 48-50 [in Ukrainian].

10. Holyan, V.A. (2013). Investytsiine zabezpechennya sfery vodokorystuvannia: instytutsional'ne pidgruntia ta haluzevi osoblyvosti [Investment support for water use: institutional background and sectoral features]. *Ekonomist*, 8, 36-43 [in Ukrainian].